

Mu'tezile'ye Göre Hadis Tenkid Kriterleri: Kādî Abdülcebbâr Örneği

Abdulvasıf ERASLAN*

“Criticism Of Hadith According To Mu'tazila:
Example of Qādi 'Abd al-Jabbār”

Abstract: In recent years, studies on the understanding of the hadith of Mu'tezile in our country have made it clear that Mutazila's scholl is not a hadith denier. However, it cannot be said that the principles of Mu'tezile' Metod has been sufficiently clarified. One of the most important representatives of this scholl, which has come to the fore with its rationality, is Qadi 'Abd al-Jabbar. Kādî Abdulcabbar predominates in Kalam. But he has interdisciplinary point of view as well. For example, he has written many works on tafsir, hadith and fiqh. Therefore, his method on criticism of hadith is important in terms of revealing the point of view of Mutezile Scholl. In this study, the hadith criticism method of Kādî' will be discussed. Unlike criticizing the muhaddisuns, he followed the mutakallimuns method. Therefore, his understanding did not include transmission of knowledge geneologically. On the other hand, the text emphasized his application of his criteria methodologically. In applying these criteria, unlike muhaddisun, it has given priority to reasoning criteria. However, he also attached importance to the Qur'an, principle of Kalam, other narratives on the subject, and the principles of Arabic language features. In this study, it has been concluded that Kādî Abdülcebbâr's approach to the hadith is not to reject the narrative but to use them optimally.

Citation: Abdulvasıf ERASLAN, “Mu'tezile'ye Göre Hadis Tenkid Kriterleri: Kādî Abdülcebbâr Örneği” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVII/2, 2019, pp. 119-138.

Keywords: Mu'tezile, Hadith, Qādi 'Abd al-Jabbār, Criticism of Hadith.

I. Giriş

Kādî Abdülcebbâr, tercih edilen görüşe göre hicri 320 yılında¹ İran'ın batısında, Hazar Denizi'nin göneyinde yer alan Hemedân bölgesinde dünya gelmiş ve ömrünü Büveyhoğulları'nın hâkim olduğu topraklarda geçirmiştir.²

* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniv., İlahiyat Fakültesi, ŞIRNAK, abdulvasiferaslan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5061-1112 Geliş: 09.09.2019 Yayın: 31.12.2019

¹ Abdülkerim Osmân, *Nazariyetu't-Teklif*, Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1971, 15.

² Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Kādî Şehbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Hâfız

Pek çok ilim meclisine iştirak eden Kādî³, Basra Mu‘tezile’sinin ünlü kelâmcılarından olup Mu‘tezile’nin on birinci tabakasındandır. Mezhebine yardımcı olduğundan, Ebû Hâşim’in ashabından sayılmaktadır.⁴ Hem Ebû İshâk b. Ayyâş’tan hem de Ebû Abdillâh el-Basrî (ö. 369/979-80)’den ders almıştır. Her ikisi de İbn Hallâd el-Basrî kanalıyla Ebû Hâşim el-Cübbâi’nin öğrencilerindedir.

İlk etapta Eş’arî mezhebine müntesip olan Kādî, Basra’da bulunduğu sırada ilim meclislerinde bulunup tartışmalara katılmıştır. Mu‘tezile ekolünün âlimlerinden Ebû Hâşim el-Cübbâi (ö. 321/933)’nin talebesi Ebû İshâk İbrâhim b. Ayyâş (ö. 386/997)’in derslerine katılmış ve bir süre bu derslere devam etmiştir. Kādî, burada Mu‘tezile mezhebiyle tanıştıktan sonra bu mezhebe intisab etmiştir.⁵

Kādî, h. 360 yılından sonra, medrese arkadaşı⁶ olan Büveyh hükümdarı Müeyyidüddeve’ nin veziri Sâhib b. Abbâd (ö. 385/996)’ın davetiyle Rey Şehrine gitmiştir. Sâhib, onu şer‘î ilimleri ve Mu‘tezili kelâmı öğretmekle görevlendirmiştir. O, Cürcân ve Taberistân gibi farklı yerleşim alanlarında kadı olarak görev yapmıştır. Hicri 369 yılında hocası Ebû Abdillâh’ın vefatı üzerine Mu‘tezile’nin riyaseti Kādî’ya geçmiştir.⁷ İslam ilimlerinin pek çok alanında eser yazan Kādî⁸, hicri 415 yılının Zilkade ayında (Ocak 1025) Rey’de vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.⁹

Aklı istidlâlâ önem vermesiyle ön plana çıkan Mu‘tezile mezhebinin en

Abdu’l-Âlim Hân, Beyrût: Âlemü’l-Kütüb, 1986, 1:183.

³ Ebû Sa’d el-Muhassin b. Muhammed Kerame el-Cüşemî, *Şerhu’l-‘uyûn, Fadlu’l-İtizal ve Tabakâtü’l-Mu‘tezile* içerisinde, thk. Fuâd Seyyid, Tunus: Dâru’t-Tûnusiye, 1974, 365; Tâcüddin Abdülvehhâb b. Takiyyuddîn es-Sübkî, *Tabakatu’ş-Şâfiyyeti’l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulûl, Dâru’l-Hicr li’t-Tibâa’ti ve’n-Neşri ve’t-Tevzi’, 1992, 5: 97.

⁴ Cüşemî, *Şerhu’l-‘uyûn*, 365. Kādî Abdülcebbâr’ın ilim tahsil senedi şu şekildedir: Kādî Abdülcebbâr, Ebû Abdillâh el-Basrî, Ebû İshâk b. Ayyâş, Ebû Hâşim ve tabakası, Ebû Ali el-Cübbâi, Ebû Ya’kûb eş-Şehâm, Ebû Hüzeyl, Osmânü’t-Tavil ve tabakası, Vâsil ve Amr, Abdullâh b. Muhammed, Muhammed b. Ali b. el-Hanefiyye, Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Peygamber. İbnu’l-Murtazâ Ahmed b. Yahyâ, *el-Münye ve’l-Emel fi Şerhi Kitâbi’l-Milel*, nşr. T. W. Arnod, Haydarâbâd: y.y., 1898, 5 vd.

⁵ Cüşemî, *Şerhu’l-‘uyûn*, 366; Kādî Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedâni, *el-Muğni fi Ebvâbi’t-Tevhid ve’l-A’dâi*, thk. Muhammed Hadr Nebhâ, Muhakkikin sözü, Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2012, 15: 8.

⁶ Kādî Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedâni, *Tesbitu Delâili’n-Nübüvve*, Editörün Mukaddimesi, trc. M. Şerif Eroğlu, Editör, Hüseyin Hansu, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay, 2017, 26.

⁷ Cüşemî, *Şerhu’l-‘uyûn*, 365; Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye*, 5: 97.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdulvasif Eraslan, *Kādî Abdülcebbâr’da Haber Nazariyesi*, Doktor Tezi, Dicle Üniversitesi, 2019, 44.

⁹ Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye*, 5: 97; Metin Yurdagür, “Kādî Abdülcebbâr”, *DİA*, İstanbul: TDVY, 2001, 24: 103.

önemli temsilcilerinden biri olan Kādî'nın hadis rivâyetlerine yaklaşımları ve bu rivâyetleri tenkid kriterlerinin tespiti, Mu'tezile'nin hadis rivâyetlerine yaklaşımı açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma, akılcı zihniyete sahip bir kelam âlimi olan Kādî Abdülcebâr'ın hadis/haber rivâyetlerine dair yaklaşımını ve bunun rivâyetlerdeki yansımalarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Konu işlenirken Kādî Abdülcebâr'ın gönümüne ulaşmış eserlerinde ifade edilecektir. Özellikle onun ansiklopedi tarzında ele almış olduğu el-Muğnî adlı eseri ön planda tutulacaktır. Kādî'nın hadis tenkid kriterlerine geçmeden önce Kādî'ya göre haber ve hadis kavramına yer verilecek, akabinde tenkid kavramı üzerinde kısaca durulacaktır.

A. Hadis Kavramı

Eski anlamına gelen kadîm kelimesinin zıttı anlamlısı olarak kullanılan hadis kelimesi, sözlükte haber anlamına gelmektedir.¹⁰ Kur'ân-ı Kerim'de, haber/bilgi/söz¹¹, kıssa¹² Kur'ân/ayet¹³ gibi anlamlarda kullanılan bu kavram, Hz. Peygamber tarafından Kur'ân¹⁴, bidatin karşıtı¹⁵ Hz. Peygamber'in sözü¹⁶ vb. anlamlarda kullanılmıştır.

“Hadis” kavramı ulema tarafından farklı anlamlarda kullanılmıştır. Terim anlamıyla Hz. Peygamber'den aktarılan söz, fiil, onay, şemâil ve ahlak ile ilgili haberler için kullanılmaktadır. Hadisçiler Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen her türlü söz fiil ve takrirler ve bunları barındıran haberler için kullanırken; fakihler ise, Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen söz fiil ve takrirler için kullanmışlardır. Bununla birlikte bu kavram, hem Hz. Peygamber hem sahâbe hem de tabiûna ait olduğu söz fiil ve takrirler için de kullanılmıştır.¹⁷

Kādî Abdülcebâr da “sünnet ve hadis”te dair birden fazla tanıma yer vermiştir. Bunlardan biri; (وانما يقع هذا الاسم - سنة الرسول - على ما ثبت انه قاله او فعله) “Sünnet kavramı, Hz. Peygamber'in söylediği tespit edilen söz veya yaptığı sabit

¹⁰ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, “حدث”, *es-Sihâh, Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Atâr, Beyrût: Daru'l-İlm, 198, 1: 278.

¹¹ Çâşiye 88/1, Burûc 85/17, Naziât 79/15, Tâhâ 20/9, A'râf 7/185, Nisâ 4/42, 87, 140, Tahrîm 66/3, Necm 53/59, Tûr 52/34 Zümer 39/23, Ahzâb 33/53, Lokmân 31/6.

¹² Zâriyât 51/24.

¹³ Mürselât 77/50, Câsiye 45/6, Yûsuf 12/111, Vâkıa 56/81, Kehf 18/6.

¹⁴ Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasaru min Umûri Rasûlillâhi ve Sünenihi ve Eyyâmîhi*, thk. Züheyr b. Nâsir, Beyrût: Dâru Tavku'n-Necât, 2001, “Edeb”, 70, “İ'tisâm”, 2; Müslim b. Haccâc ebû'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neyşâbüri, *el-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabiyyi, ts., “Cum'a”, 43.

¹⁵ İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kâhire: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts., “İftitâhu'l-Kitâb”, 6.

¹⁶ Buhârî, “Rikâk”, 51.

¹⁷ Abullah Aydınlı, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, İstanbul, İFAV Yay., 2013, 93.

olan eylemler için kullanılır.”¹⁸

Kādî'nın yer verdiği tanımlardan biri de şudur: (معنى السنة اذا اضيف اليه : هو ما) “Sünnet kelimesi, Hz. Peygamber'e izafe edildiğinde; sürdürülebilirsin diye emrettikleri ve kendisine uyulmaya devam edilsin diye yaptıkları anlamına gelir. Bu niteliğe sahip sünnetler, Hz. Peygamber'in sünneti olarak kabul edilirler.”¹⁹

Kādî'nın “Sünnet” kavramına dair dile getirdiği üçüncü bir tanım da şu şekildedir: “(فأما ما ينقل من اخبار الاحاد فإن صح فيه شروط القبول يقال فيه انه سنة) “Nakledilen âhâd haberler ise, kabul şartlarını taşımaları durumunda “sünnet” diye isimlendirilir.” Kabul şartlarını taşıması durumunda bunlara sünnet denmesi caiz değildir.²⁰

Kādî'nın eserlerinde geçen “hadîs”²¹ ve “sünnet”²² kavramları incelendiğinde bunların birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Kādî tarafından sünnet kavramına dair yapılan tanımlar, hem hadîsle eş hem de farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Kādî hadîsi, haber kategorisinde değerlendirdiğinde hadîs ile haber münasebetine kısaca göz atmakta fayda vardır. “Haber” kavramı, hadîşçilere göre farklı anlamlarda kullanılmıştır. Rasûlullah, ashâb ve tâbiûndan gelen her türlü bilgi ve rivâyet anlamında kullanıldığı gibi bazen sadece ashâb ve tâbiûndan gelen her türlü bilgi ve rivâyet için kullanılmıştır. Horasan fakihlerinin bir kısmı Hz. Peygamberden gelen bilgiler için haber kavramını kullanırken ashâb ve tâbiûndan gelen bilgi için ise eser kavramını kullanmışlardır.²³ Netice itibarıyla Kādî Abdülcebâr da “haber” kavramını hem genel anlamıyla; aktarılan her türlü malumat hem de Hz. Peygamber'den aktarılan rivâyetler (âhâd haberler)²⁴ ve hadîsler anlamında kullanmıştır.²⁵

¹⁸ Kādî Abdülcebâr b. Ahmed el-Hemedâni, *Fazlü'l-i'tizâl ve Tabaqâtü'l-Mu'tezile*, nşr. Fuâd Seyyid, Tûnus: Dâru'l-Kütübî't-Tûnusiyye, 1974, 186.

¹⁹ Kādî, *Fazlü'l-i'tizâl*, 185-186.

²⁰ Kādî, *Fazlü'l-i'tizâl*, 186. Câhız'ın sünnet terimini, hadîşçiler gibi Hz. Peygamber'in davranış ve uygulamaları anlamında kullandığına dair bk. Hüseyin Akyüz, “el-Câhız'ın Sünnet/Hadîs Hakkındaki Görüşleri”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), ss. 231-265: 31

²¹ “Ehâdis” lafzı için bk. Kādî, *el-Muğni*, 16: 157; “Yıldızların Kaymasıyla İlgili Hadîs” kavramı için bk. Kādî, *el-Muğni*, 16: 367; “Miraç Hadîsi” ifadesi için bk. Kādî, *el-Muğni*, c. 16, s. 366.

²² “Sünnet” kelimesinin kullanımı için bk. Kādî, *el-Muğni*, 16: 378, 17: 91, 17:156; 17: 318; “Sünen” kelimesinin kullanımı için ayrıca bk. Kādî, *el-Muğni*, 16: 128, söz konusu ifade şu şekildedir: “السنة المروية عن الرسول عليه السلام”

²³ Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, 91.

²⁴ Kādî, *el-Muğni*, 16: 63, 17: 163-164.

²⁵ Kādî, *el-Muğni*, 4: 218, 16: 31.

Bu bilgiler ışığında haberle hadîs arasında umûm-husûs ilişkisi olduğu dikkati çekmektedir. Buna göre her hadîs haberdir; fakat her haber hadîs değildir.

B. Tenkid Kavramı

Tenkid kelimesi Arapça (تَنقِد) kökünden Türkçeye geçmiştir. Bir şeyi değerlendirmek ve iyisini kötüsünden ayırmak anlamına gelmektedir.²⁶ Aynı şekilde sözlükte; paraları birbirinden ayırt edip insanlara alıp verme, parmaklarıyla çalgı aletine vurma,²⁷ paranın sahtesini gerçeğinden ayırtetme anlamlarında kullanılır. Ayrıca “tartışma esnasında falan kişiyi tenkid ettim” şeklinde kullanımı da mevcuttur.²⁸ Terim olarak bir kelamı tenkid etmek; içindeki kusurları ayıklayıp güzelliklerini ortaya çıkarmak anlamına gelmektedir.²⁹

Tenkid kavramı Türkçede; İyiyi kötüden ayırma, bir eser kişi veya olay hakkında hüküm yürütme, iyi ve kötü taraflarını belirtme, eleştirme, anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tenkid kavramı “eleştiri”yle eş anlamda kullanılmaktadır.³⁰

Tenkid kavramı, hadis ilimleriyle alakalı kullanıldığında ya sened ya da metin ile alakalıdır. Zira bir söz veya davranışın Hz. Peygamber'e aidiyeti ancak bu iki kriter yardımıyla tespit edilebilir. Tarih boyunca farklı ilim dalları ve âlimlerin yaklaşımları doğrultusunda bu kriterlerin uygulamadaki ağırlıkları farklılık arz etmiştir. Hadis kitaplarında hadis kullanımında isnada yer verilirken pek çok fıkıh, fıkıh usûlü ve kelam kitaplarında isnadlara yer verilmemiştir.³¹

Biz de bu çalışmada; Kādî Abdülcebbar'ın hadis tenkid kriterlerini inceleyeceğiz. Dolayısıyla hadis tenkid kriterlerinin etraflıca ele alınması amacımızın dışında olup Kādî'nin bakışımı yansıtacak örnekler çerçevesinde konunun ele alınması hedeflenmektedir.

II. Kādî Abdülcebbar'a Göre Sened ve Metin Tenkit Kriterleri

A. Sened Tenkidi

Hadis metnini rivâyet ederek bize ulaştıran ravi zincirine sened denir.³² İsnad ise sözün söyleyenine dayandırmaktır. Bedr b. Cemâ'a ve et-Tîbî “metne

²⁶ Salahattin Polat, *Metin Tenkidi*, İstanbul: İFAV Yay. 2010, 23.

²⁷ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Basrî, “تَنقِد”, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmerâî, b.y., Dâru'l-Hilâl, ts., 5: 118.

²⁸ Muhammed b. Mukrîm el-İfrîkî el-Mısri İbn Manzûr, “تَنقِد”, *Lisânu'l-Arab*, Beyrût: Dâru Sâdir, 1993, 3: 425.

²⁹ H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015, 335.

³⁰ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Bahar Yay., ts., 1064.

³¹ bkz. Kırbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 154.

³² bkz. Aydınlı, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, 275.

ulaşma yolunun haber verilmesidir” şeklinde senedi tanımlamışlardır.³³ et-Tîbî bu iki kavramın anlamca birbirine yakın olduğunu ifade ederken İbn Cemâ’a muhaddislerin bu iki kavramı aynı şey için kullandığını haber vermektedir.³⁴ Sened üzerinde yapılan incelemeler, senedde bulunan raviler ve senedle ilgili varılan sonuçlar, yapılan değerlendirmeler ve tenkidlere sened tenkidi denilir.³⁵

Hadis metnine ulaştıran dolayısıyla bir araç olan sened, muhaddislerce son derece önemli bir yere sahiptir. Öyle ki; senedsiz bir rivâyete hiçbir değer atfedilmemiştir. Örneğin; İbn Mubârek “İsnad dindedir.³⁶ İsnad olmasaydı, dileyen dilediğini söylerdi”³⁷ Ahmed b. Hanbel de “âli isnandı arayışı, önceliklerin sünnetidir” ifadesine yer vererek isnadın önemine dikkatleri çekmiştir.³⁸

Bir söz veya davranışın Hz. Peygamber’e ait olup olmayacağına karar vermek için son derece önemli bir yere sahip olan isnad ve sened tenkidi tarih boyunca güncelliğini korumuştur.³⁹ Herhangi bir haberin Hz. Peygamber’e atfediyetinin tespiti konusunda öncelikle başvurulacak kriter olmuştur. Hadisçiler dış ve iç tenkidin her ikisini de kullanmakla beraber dış (sened) tenkide öncelik tanımışlar.⁴⁰ Hadisçiler nezdinde daha kestirme olduğu kabul edilen bu yol, hadîçilerin ağırlık verdiği tenkid noktasını oluşturmuştur.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kelamcılar, hadisçiler kadar sened ve tenkidine önem vermemişlerdir. Hansu’nun da ifade ettiği gibi kelamcılar, ayet ve hadisleri kabul etmeyen dinler ve felsefi akımlar ile mücadele ederken nakli deliller yerine daha çok muhattaplarının delillerini kullanarak onları susturmaya çalışmışlardır. Özellikle hadisçilerin, meydana gelen tartışmalarda fikri açıdan donanımlı olmamaları, Mu’tezili âlimlerin devlet tarafından görevlendirilmesine de sebebiyet vermiştir.⁴¹ Dolayısıyla kelamcılar, hedeflerine ulaşabilmek için meydana gelen tartışmalarda zayıf da olsa rivâyetleri kullanmaktan çekinmemişlerdir.

³³ Abdurrahmân b. Ebî Bekir Celâlu’dâi-Dîn es-Suyûtî, *Tedribu’r-Râvi fi Şerhi Takribi’n-Nevevi*, thk. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed el-Fârîyâbî, b.y. Dâru’t-Taybe, ts., 1: 27.

³⁴ Suyûtî, *Tedribu’r-Râvi*, 1: 28; Cemalu’d-Dîn el-Kâsımî, *Kavâidu’t-Tahdîs fi Fenni Mustalahil’l-Hadîs*, Beyrût: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, ts., 202.

³⁵ Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, 335.

³⁶ Ebû Bekir Ahmed Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câm’i li Ahlâki Râvi ve Âdâbi’s-Sâmi*, thk. Mahmûd Tahan, Riyâd: Mektebetü’l-Meârif, ts., 2: 313.

³⁷ Müslim, “Mukaddime” 5; Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdirrahmân b. Hallâd er-Râme-hürmüzî, *el-Muhaddisü’l-Fâsıl Beyne’r-Râvi ve’l-Vâi*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1983, 209.

³⁸ Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân İbn Salâh, *Ulumu’l-Hadîs/Mukaddime*, thk. Nûruddin Itr, Sûriye: Dâru’l-Fikr, 1986, 256.

³⁹ bkz. Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 154.

⁴⁰ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul: İnsan Yay., 2011, 192.

⁴¹ Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Ankara: OTTO Yay., 2012, 217-218.

Bu doğrultuda aynı tavrı sergileyen kelimacıardan biri de Kādî Abdülcebbar'dır. O, hadis rivâyetlerine yer verirken kelimacıların genel uygulaması doğrultusunda hareket etmiştir.⁴² Her ne kadar *el-Muğni* adlı eserinde bazı kelâmi konularda haberleri isnadıyla beraber zikretmiş olsa da bunu muhaliflerin ileri sürdüğü argümanlar olarak hadisçilerden nakletmek suretiyle aktarmıştır.⁴³ Neticede Kādî, rivâyetleri ele alırken haberlerin senedleriyle ilgili özgün ifade ve değerlendirmelere yer vermemiştir. Sened tenkidine dair aktardığı bazı bilgiler ise başka müelliflere ait kitaplardan aktarılmıştır. Bundaki amacı da senedleri bizzat tenkid etmek değil, yapılan itirazlara muhaliflerinin argümanlarıyla kendilerine cevap vermektir. Dolayısıyla Kādî'nın sened ve sened tenkidine yer vermediği rahatça söylenebilmektedir.

Kādî, epistemolojik açıdan ele aldığı haberi zorunlu ve nazari bilgi ifade eden ve amel gerektiren şeklinde üçe ayırmıştır.⁴⁴ O, zorunlu bilgi ifade eden haberin epistemolojisini âdet üzerine temellendirmiştir. Ona göre ilmin meydana gelmesi, haberi veren veya onu işitenler tarafından değil bizzat Allâh tarafından. Yani; haber vasıtasıyla meydana gelmiş olan zorunlu ilmin gerçek sahibi şahıslar değil, Allâh'tır. Bu tür haberlerin kaynak, ravi ve rivâyet şekillerinin incelenmesine gerek yoktur. Dolayısıyla bu kısım haber, araştırma ve inceleme kapsamı dışındadır.⁴⁵

Kādî, nazari bilgi ifade eden haber konusunda bu tür haberlerin sıhhatine hükmedebilmek için haber ve muhbirinin durumlarına bakmak gerektiğini söylemektedir. Bununla birlikte haberin sıhhatini bildiren haber ve muhbirle alakalı diğer hususların araştırılması da gerekmektedir. Ya muhbir yalan söylemesi caiz olmayan biri olmalı ya da böyle birinin onayından geçmiş olmalıdır. Veyahut yalan olması halinde, âdeten beraberinde bulunmaması gereken bir durumun, kendisine eşlik etmesi söz konusu olmalıdır. Kādî, Hz. Peygamber mucizelerinden bir kısmının, ancak bu yollardan biriyle ispat edilebileceğini dile getirmektedir.⁴⁶ Dolayısıyla bu tür haberler konusunda da sened ve sened tenkidi arka planda kalmaktadır.

Kādî, amel gerektiren haberler (haber-i vâhid) konusunda sened ve raviyi ön plana çıkarmaktadır. Bu itibarla yapılan muhbir merkezli tanımlar şöyledir: Birincisi; daha önce şaka maskaralık veya ahlaksızlık yaptığını bilmediğimiz bir kimsenin aktardığı haberdir. İkincisi; emare olmaktan çıktığına dair, hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız kişinin haberidir.⁴⁷

Görüldüğü gibi Kādî, haberi aktaran ravi/muhbir hakkında sayısal açıdan

⁴² bkz. Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 217.

⁴³ Kādî, *el-Muğni*, 4: 215-216.

⁴⁴ Kādî, *el-Muğni*, 15: 334; ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Eraslan, *Kādî Abdülcebbar'da Haber Nazariyesi*, 89 vd.

⁴⁵ Kādî, *el-Muğni*, 15: 330, 375.

⁴⁶ Kādî, *el-Muğni*, 15: 333-334.

⁴⁷ Kādî, *el-Muğni*, 15: 334.

herhangi bir rakamdan söz etmemiştir. Birinci tarifte muhbirlerin âdaletini ön plana çıkarmakta, ikinci tarifte ise ravinin en azından nötr bir durumda olması gerektiği hususu üzerinde durmaktadır. Muhbir hakkında olumlu bir yargının bulunması şart olmamakla birlikte, olumsuz bir değerlendirmenin de bulunmaması gerekli görülmüştür. Bu da Kâdî'nin raviler hakkındaki hüsnü niyetinin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

Netice itibarıyla Kâdî'ye göre bir haberin bilgi ifade etmesi için özellikle kelami konularda “sened” faktörü tamamen devre dışıyken, hadisçilere göre ise meselenin odak noktasını oluşturmaktadır. Ona göre haber, zorunlu bilgi ifade ettikten sonra, inceleme ve araştırma alanı dışına çıkmaktadır. Kâdî'nin bu uygulaması, çalışmamızda haber/rivâyet/hadis tenkidinin son derece sınırlı bir şekilde yer almasına neden olmuştur. Kâdî'nin hadis tenkidine yönelik yaklaşımını zikrettikten sonra şimdi de onun ağırlık verdiği metin tenkidi konusunu ele almaya çalışalım.

B. Metin Tenkidi

Sözlükte; sert ve yüksek yer şekilleri, sağlam ve çetin anlamlarına gelen (متن) harflerinden⁴⁸ müteşekkil olan “metin” kelimesi; terim anlamıyla et-Tîbî tarafından “anlamın kendisiyle meydana geldiği hadis lafızları” şeklinde tanımlanmıştır. İbn Cemâ'a ise “senedin nihayetinde ulaştığı kelam” şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁹ Dolayısıyla “Metin, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin aktarıldığı kısımdır.”⁵⁰

“Metin Tenkidi” ifadesi Türkçede edebiyat eleştirisi, bozulmuş metni düzeltip orijinal haline getirme (bilimsel/tenkidli neşir) anlamlarına gelmektedir.⁵¹ “Çağdaş hadis ilmi metodolojisinde “Hadis Metin Tenkidi” denildiğinde, hadislerin isnad tenkidinden ayrı olarak metinlerinin muhtevasının Kur'ân'a, akla, tecrübeye, gözleme, bilime ve tarihi gerçeklere aykırılığı gibi kriterlere aykırı olup olmadığının araştırılması anlaşılmaktadır.”⁵²

Metin tenkidi denildiğinde, genellikle ilk akla gelen, hadislerin Kur'ân ölçüsüne vurulması⁵³ olsa da Kâdî perspektifinde bakıldığında ilk akla gelen; akla arz veya uygunluk kriteridir. Dolayısıyla biz de bu kriterle öncelik vereceğiz. Şimdi de Kâdî'nin perspektifinden bu kriterleri ele alıp incelemeye çalışacağız.

⁴⁸ Cevherî, “متن”, es-Sihâh, 6:2200; İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, “خبير” 4: 226.

⁴⁹ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvi*, 1: 28.

⁵⁰ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, İstanbul: Rağbet Yay., 2009, 32.

⁵¹ Polat, *Metin Tenkidi*, 23.

⁵² Polat, *Metin Tenkidi*, 24.

⁵³ bkz. Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 197; Polat, *Hadis Araştırmaları*, 204; Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 427.

C. Akla Arz

Kādî'nın akla arz ettiği rivâyet örneklerine geçmeden önce, onun akli konumlandırmasıyla alakalı kısaca bilgi vermek istiyoruz. Zira bu konu, nakli delillerle akli delillerin çatışıp çatışmayacağı konusunda alakalıdır.⁵⁴ Kādî'ya göre hem akıl hem de nakil, müstakil bir bilgi kaynağıdır.⁵⁵ Bu sebeple akli delillerle sem'î deliller arasında güçlü bir ilişki var olup akılla nas çelişmez. Çünkü akli delillerin dayanağı ile şerî delillerin dayanağı birdir. Bunlardan birinin diğeriyle çelişmesi veya farklılık arz etmesi söz konusu olamaz.⁵⁶ “Akli delil bir şeyden men ettiğinde, sem'î delilin zahiri buna muhalif ise, sem'î delili uygun bir şekilde yorumlamamız gerekmektedir. Çünkü sem'î delilleri ortaya koyan otoriteyle akli delilleri de ortaya koyan birdir. Dolayısıyla ikisi arasında çelişkinin bulunması caiz değildir.”⁵⁷

Kādî, sadece hadîs rivâyetlerini değil, Kur'ân ayetlerini de akla arz etmektedir. Ona göre zahiri itibariyle akılla çelişen ayetler akılla te'vil edilmelidir. Dolayısıyla akılla çelişen sabit rivâyetler varsa akıl süzğünden geçirilerek uygun bir şekilde te'vil edilmelidir.⁵⁸ Haberlerin birbiriyle çelişmesi durumunda akla muracaat eden Kādî'ya göre, ilgili konuda âhâd haberin kabul edilebilirliği sabit olduktan sonra akla uygun olan rivâyet diğerine tercih edilmelidir.⁵⁹

Bu görüşler, Kādî'nın şer'î delilleri tespitite, akla yüklemiş olduğu işlevi gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla “akla arz” konusu Kādî'nın haber tenkid kriterleri içerisinde ilk sırada yer almıştır. O, haberin bir alt kategorisi olan hadîs rivâyetlerinin değerlendirmesinde de bu kritere aktif bir rol biçmiştir. Hadîs rivâyetleri içerisinde akla muhalif ifadeler, ilgili rivâyetin kabul edilmesinde ve yorumlanması gerektiği noktasında bir ölçüt olarak kabul edilmiştir.

Ayrıca haberlerin birbiriyle çelişmesi durumunda da izlenecek yollardan biri akla müracaat etmektir. İlgili konuda âhâd haberin kabul edilebilirliği sabit olduktan sonra akla uygun olan rivâyet diğerine tercih edilmelidir.⁶⁰ Kādî'nın haber tenkidinde kullandığı bu kritere örnek olması açısından konuyla alakalı bazı değerlendirmelere yer vermek istiyoruz.

⁵⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Polat, *Hadis Araştırmaları*, 245 vd.

⁵⁵ Kādî, *el-Muğni*, 14: 154-155.

⁵⁶ Alimlerin çoğunluğuna göre nakli olsun akli olsun dinî deliller arasında zahiren çelişki ve çatışma görülse de gerçekte çatışma yoktur. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullatif Abdullâh Aziz el-Berzenci, *et-Te'ârudu ve't-Tercih bene Edilleti's-Şer'iyye*, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993, 58 vd.

⁵⁷ Kādî, *el-Muğni*, 13: 256.

⁵⁸ Kādî Abdülcebâr b. Ahmed el-Hemedâni, *Usûlu'l-Hamse*, thk. Faysal Bedir Avn, Küveyt: Meclisu'n-Neşri'l-İlmû, 1998, 98. İslam tarihinde akılcılığın doğuşu ve Mu'tezle'nin akla bakışı için bk. Yavuz Ünal, *Hadisleri tespitite Yöntem Sorunu*, Samsun: etüt Yay., 1999, 45-47.

⁵⁹ Kādî, *el-Muğni*, 4: 220.

⁶⁰ Kādî, *el-Muğni*, 4: 220.

Kādî'nın akli tenkid kriterine yer verdiği rivâyetlerden biri; kelâmi konularda tartışmanın yasaklanmasına yönelik Hz. Peygamber'den aktarılan şu minvaldeki haberlerdir: (إذا ذكر القضاء فأمسكوا) "Kader konusu mevzu bahis olduğunda, onu tartışmaktan sakının."⁶¹ (القدر سر الله فلا تفتشوا عنه) "Kader konusu Allâh'ın sırrıdır, onu araştırmayın."⁶² (وهو بحر لا تغرقوا فيه) "O, denizdir, içinde boğulmayın."⁶³ Kādî, bu benzer rivâyetlerin aklın süzgecinden geçirilmesi gerektiğini savunmakta ve aklın benimsediği düşüncenin aksine görüş beyan eden âhâd haberlerin kabul edilmemesi gerektiğini dile getirmektedir.⁶⁴

Kādî, bu konularla ilgili aktarılan rivâyetlerin gerçek anlamıyla anlaşılması gerektiğinden yanadır. Çünkü aklın kabul ettiğinin aksine görüş beyan eden âhâd haberler kabul edilemez. O, bu rivâyetlerin öncelikle, Allâh'a caiz olan ve olmayan hususlar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Zira bu konular, inanca dair meseleler açısından olmazsa olmazlarından olup vazgeçilemezdir. Bu konular, ancak "nazar/düşünme" ile kavranılabileceğinden "nazarın/düşünme"nin yasaklanması düşünülemez.⁶⁵

Kādî'nın akla aykırı olmaları sebebiyle eleştirdiği rivâyetlerden diğer bir kısmı da ahiret günü sevabı hakkedenlerin çekecekleri sıkıntılara dair olanlardır.⁶⁶ Ona göre akli delil, sevabı hakkedenlerin ahirette sıkıntılara maruz kalmamasından yanadır.⁶⁷ Çünkü o, teklifin olmadığı bir zaman diliminde böyle bir durumun varlığını aklın zulüm olarak kabul etmektedir. Halbuki Allâh, kullara zulmetmez.⁶⁸ Kādî, bu doğrultuda ahiret günü sevabı hakkedenlerin

⁶¹ Ebû Bekir Abdurrazzâk b. Hümâm b. Nâfi' el-Yemânî es-San'ânî el-Hümeyrî, *el-Emâlî fi Âsâri's-Sahâbe*, thk. Mecdî es-Seyid İbrâhîm, Kâhire: Mektebetu'l-Kur'an, ts., 1: 50; Muhammed b. Dâhir el-Bağdâdî et-Teymî, *Buğyetu'l-Bâhis an Zevâidi Müsnedi Hâris*, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî, Medine: Merkezi Hizmeti's-Sünne ve'l-Sireti'n-Nebeviyye, 1992, 2: 748; Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994, 2: 96, 10: 198; Ebû Abdillâh Ubeydullâh b. Muhammed. Hamdân el-Ukberî İbn Batta, *el-İbânetu'l-Kübrâ*, thk. Rıza Mu'tî, Osmân el-Esyûbî, Yusuf Vâbil Velid b. Seyf, Riyâd: Dâru'r-Râyye, ts, 3: 225, 3: 239, 4: 308; Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî b. Mûsâ el-Horâsânî, Ebû Bekir el-Beyhâkî, *el-Kadâ ve'l-Kader*, thk. Muhammed b. Abdillâh Ale Amr, Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykân, 2000, 1: 291.

⁶² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 10: 260; İbn Batta, *el-İbâne*, 4: 313, 314.

⁶³ Bu rivâyetin kaynağına ulaşamadık.

⁶⁴ Kādî, *el-Muğni*, 8: 303.

⁶⁵ Kādî, *el-Muğni*, 8: 303.

⁶⁶ Kādî'nın kastettiği rivâyetler; şu ve benzi rivâyetlerdir: Kıyamet günü güneş bir mil kadar yaklaştırılacak, aşırı sıcağın beyinler kaynatacak... Ahmed, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arneût başkanlığındaki komisyon, Beyrût: Müessesetu'r-Rsale, 1999, 36: 523, 39: 235; Müslim, "el-Cenntu ve Sifetu'n-Niamihâ", 60.

⁶⁷ Kādî, *Fazlü'l-i'tizâl*, 207.

⁶⁸ Kādî, *Fazlü'l-i'tizâl*, 207.

çekecekleri sıkıntılara dair senaryoları içeren rivâyetleri⁶⁹ de kabul etmemektedir. O, bu haberleri tenkid ederken şu ayete arz etmiştir: (*أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ*) “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.”⁷⁰ Kādî, bu rivâyetleri aynı zamanda akla da arz etmektedir. Ona göre akli delil; sevab ehlinin ahirette sıkıntıya uğramamasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü ahirette teklif olmadığından sorumluluk da yoktur. Sorumluluğun olmadığı bir anda azabın varlığı zülüm olacaktır. Allâh da bunu yapmaktan münezzehdir.⁷¹

Kimi âlimler, akıl-hadis çatışmasında alan sınırlandırılma yoluna gitmişlerdir. Buna göre ahiret hayatı gibi aklın idrak edemediği gaybî konular, akla arzın çerçevesi dışında kalmaktadır. Bunun yanında ibadetler ve Hz. Peygamber'in hayat tarzına dair hadisler de bu kapsamda değerlendirilmiştir.⁷² Kādî Abdülcebâr ise hadisleri akla arz etme konusunda bu hususa dikkat etmemiş, tam aksine aklın idrak edemediği ahiret halleriyle ilgili hadis rivâyetlerini de akla arz etmiştir.

Kādî'nın akla aykırı gördüğü rivâyetlerden biri de şefaathetle alakalıdır. Ona göre şefaathet, Hz. Peygamber'in ümmetinden mükâfathet ehline olacaktır. Dolayısıyla şefaathet ümmetinden büyük günah işleyenlere olacağı yönündeki rivâyetler, akla aykırıdır. O bu konuda Ebû Ali'den şu nakilde bulunmuştur: “Cehennem ehli lanet, öfke ve azabı hak etmiştir. Hz. Peygamber'in bunlara şefaathetçi olması nasıl uygun olabilir. Şefaathet eden kişinin, şefaathet edilen kişileri sevmesi ve onlardan razı olması gerekir. Bu da Hz. Peygamber'in azap ehli olup laneti hak edenlerden razı olmasını gerektireceğinden, caiz değildir.”⁷³

Kādî, “Ölü ayak seslerini işitir, ailesinin üzerine ağlaması yüzünden azap görür”⁷⁴ rivâyetini cansızlara azabın muhal olması gerekçesiyle eleştirmiştir. Çünkü bir şeyi hissetmek veya idrak etmek, canlılara has bir özelliktir. Başkasının eylemi sonucu azap görmeyen zülüm olduğunu, dolayısıyla bunun şöyle açıklanması gerektiğini savunmaktadır: Ölü, ağlamayı ve ağıt yakmayı vasiyet

⁶⁹ Her ne kadar açık bir şekilde rivâyetlere yermemiş olsa da onun bu sözle kastı, şu vb. rivâyetlerdir: Kıyamet günü güneş bir mil kadar yaklaştırılacak, aşırı sıcağın beyinler kayna-yacak... Ahmed, *Müsned*, 36: 523, 39: 235; Müslim, “el-Cenntu ve Sifetu'n-Niamihâ”, 60.

⁷⁰ Yûnus 10/62.

⁷¹ Kādî, *Fazlü'l-i'tizâl*, 207.

⁷² bkz. Polat, *Hadis Araştırmaları*, 347.

⁷³ Kādî, *Fazlü'l-i'tizâl*, 208.

⁷⁴ Ahmed, *Müsned*, 1: 362, 390, 33: 147; Buhârî, “Cenâiz”, 32; Ahmed b. Şuayb Ebu Abdi'r-Rahman en-Nesaî, *el-Mücteba Mine's-Sünen*, thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, Halep: Mektebetu'l-Matbûâtî'l-İslamiyye 1986, “Cenâiz” 14.

etmesi halinde azaba çarptırılır. Zira kavmin âdetinde böyle bir uygulama bulunmaktaydı.⁷⁵ Kâdî, bu rivâyeti akla aykırı bulduğundan dolayı önce reddetmektedir. Ancak rivâyetin sahih olması halinde de zikri geçtiği gibi te'vil edilebileceğini de dile getirmektedir. Kâdî'nın yaptığı te'vilde dönemin insanların adetlerini göz önünde bulundurmuş olması da dikkatleri çeken önemli bir husustur.

D. Kur'an'a Arz

Kâdî'nın haber tenkid kriterlerinden ikinci sırada yer alan; rivâyetin mana açısından Kur'an'a uyumlu olup olmamasıdır. O, bu kriteri uygularken çoğu zaman haberin sıhhatine ve rivâyetin aktarılma sıklığına bakmamaktadır. Kâdî'nın haber nazariyesinde Kur'an'a müracaat, özellikle haberlerin birbiriyle çelişmesi durumunda başvuru yollarından biri olarak kabul edilmektedir. İlgili konuda âhâd haberin kabul edilebilirliği sabit olduktan sonra, Kur'an'a uygun olan rivâyet, bu vasfı taşımayan habere karşı tercih sebebi olarak kabul edilmiştir.⁷⁶

Kâdî'nın bu ilkeyi uyguladığı birkaç örneğe yer vererek konuyu daha somut bir zemine oturtmaya çalışalım. Kur'an'ın korunduğuna işaret eden müellif, Hicr suresinin 9. ayetini⁷⁷ zikrettikten sonra hadîslerin Kur'an'a arzı konusunda kullanılan ve tartışmalara sebebiyet veren arz rivâyetini zikretmiştir. Konumuzla ilgili son derece önem arz eden bu hususla alakalı Kâdî'nın ifadelerini buraya almakta fayda görüyoruz: “Buna (Kur'an korunma altına alındığına ve Hz. Peygamber de onun korunmasına yönelik tehdit içeren herhangi bir rivâyette bulunmadığına) göre Hz. Peygamber'den rivâyet edilen; “benden size bir hadîs ulaştığında, onu Allâh'ın Kitabına arz edin⁷⁸” sözü sahihtir. Şayet Kitabın hükmü Hz. Peygamber'in sünnetinin hükmü gibiyse (yani; eğer değişiklik/tağyir mümkünse) o zaman bu söz doğru olmaz.”⁷⁹

Kâdî, “Size hadîslerimden birbirine muhalif olanlar ulaşacaktır. Allâh'ın kitabına ve benim sünnetime uyanlar bendendir. Bunlara muhalif olanlar ise benden değildir” rivâyetiyle kastedilenin, amel içeren rivâyetler olduğunu dile

⁷⁵ Kâdî Abdülcebâr b. Ahmed el-Hemedâni, *Şerhu'l-Uşûli'l-ĥamse*, ta'lik: Ahmed b. el-Hüseyn b. Ebî Hâşim, tsh. Semîr Mustafâ Rabâb, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabiyye 2012, 494.

⁷⁶ bkz. Kâdî, *el-Muĥnî*, 4: 220.

⁷⁷ “Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.” Hicr 15/9.

⁷⁸ Hadisin tam metni şu şekildedir: (وَمَا خَالَفَهُ قَلِمٌ، وَمَا وَافَقَهُ قَائِنًا قَلْبُهُ، فَمَا وَافَقَهُ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ، فَمَا وَافَقَهُ قَائِنًا قَلْبُهُ، وَمَا خَالَفَهُ قَلِمٌ) “Benden size gelen şeyi Allah'ın Kitabı'na arz edin. Ona uygunsuz onu ben söylemişimdir. Ona muhalif ise ben söylemedim.” Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, *er-Risâle*, thk. Hâlid es-Seb' el-Alemî, Zühayr Şefîk el-Kübbî, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2008, 222. Arz rivâyetinin sıhhatine dair ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İstanbul: İnsan Yay., 2011, 85-103.

⁷⁹ Kâdî, *el-Muĥnî*, 16: 158.

getirmiştir.⁸⁰ Görüldüğü gibi Kādî'nın arz rivâyeti olarak bilinen bu habere dair değerlendirmeleri, hadisçilerin yaklaşımında farklı olmuştur. Rivâyetin senedlerine yer vermeyen Kādî, hadisi mana açısından değerlendirmiş ve te'vile muracaat etmiştir.

Kur'ân'a arz örneklerinden biri de "insanın filleri" konusuna dairdir. Bu konuda aktarılan rivâyetlerden birkaçı şunlardır: (خلق الله كل صانع وصنعته حتى خلق) (الخدّام وخدمته) "Allâh, hizmetli ve hizmetine kadar, her ustayı ve işini yaratmıştır." "لم يخلق الله تعالى خلقا هو أبغض إليه من الطلاق ولم يخلق خلقا وهو أحب إليه من العتاق"⁸¹ "Allâh, talaktan daha sevimsiz ve köleyi özgürlüğüne kavuşmaktan da daha sevimli bir şey yaratmamıştır."⁸² Kādî'ya göre bu iki rivâyet, Allâh'ın kullarının fillerinin de yaratıcısı olduğunu gerekli kılmaktadır. Ayrıca her şeyin Allâh tarafından yaratıldığına işaret etmektedir. O, bu görüş ve iddianın, Kur'ân nassıyla ters düştüğünü ve insanların Kur'ân'da nass bulunan bir konuda, aksi görüş üzerinde birleşmelerinin caiz olmadığını dile getirmiştir. Bundan dolayı bu haberlerin gerçek anlamlarıyla algılanmasının doğru olmayacağını ifade etmektedir.⁸³

Bir diğer örnek ise Tövbe suresinin sekseninci ayetiyle ilgilidir. Rivâyete göre اشْتَعِرُوا لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرُوا لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرُوا لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ "Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu, onların Allah ve Resûlünü inkâr etmelerinden ötürüdür. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete

⁸⁰ Kādî, *Fazlü'l-i'tizâl*, 193-194.

⁸¹ Bezzâr, bu rivâyetin sadece şu metinle sahih bir tarihinin olduğunu söylemektedir: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ كُرْدَيْبٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ أَبِيَانَ الْقُرَشِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو مَالِكٍ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ كُرَيْبٍ، عَنْ خُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «خَلَقَ اللَّهُ كُلَّ صَانِعٍ، وَصَنَعْتَهُ» Ebu Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık b. Hallâd b. Abdillâh el-Atekî el-Bezzâr, *Müsnedu'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh, Âdil b. Sa'd, Sabrî Abdilhâlık, Medinetu'l-Münevver: Mektebetu'l-İlmi ve'l-Hikemi, 2009, 7: 258.

⁸² Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. en-Nu'mân el-Bağdâdî ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayib el-Arneût Başkanlığındaki heyet, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2004, 5: 63; Beyhakî, *el-Kadâ ve'l-Keder*, 177.

⁸³ Kādî, *el-Muğni*, 8: 292; Kādî'ya göre Allâh, kulların fillerinin yaratıcısı değildir. Dolayısıyla bu rivâyetlerin zahiri anlamıyla kabul edilmesi düşünülemez. Kādî, (لم يخلق الله تعالى خلقا هو) (أبغض إليه من الطلاق ولم يخلق خلقا وهو أحب إليه من العتاق) rivâyeti hakkında şunu söyler: "Allâh'ın kullar hakkında talaktan daha çirkin bir şeyi takdir etmesi caizdir. Çünkü bunu takdir eden ve açıklayan Allâh'tır. Bu rivâyetin gerçek anlamda algılanması durumunda ortaya çıkan anlam da doğru olmaz. Allâh yaratmış olmasına rağmen, nasıl olurda ondan nefret edebilir ve onu yerebilir. Nitekim talak konusunda sünnet ve mübah olan boşanmalar da vardır. Dolayısıyla nasıl olur da Allâh'ın bundan nefret ettiği söylenebilir. Bu durum, haberi zayıflatmaktadır. Kādî, *el-Muğni*, 8: 292-293.

erdirmes.⁸⁴ ayeti indiğinde Hz. Peygamber (و الله لأزيدن علمه السبعين) “Allâh’a yemin olsun ki yetmiş defadan daha fazla istiğfar edeceğim”⁸⁵ demiştir. Kâdî’ya göre bu rivâyet geçersizdir. Gereğe olarak Hz. Peygamber’in böyle bir şeye cüret etmesinin caiz ve makul olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’e caiz olmayan bir durumla alakalı âhâd haber kabul edilemez.⁸⁶

Kâdî, (نحن معاشر الانبياء لا نورث ما تركناه صدقة) “Biz Peygamberler, miras bırakmayız, bıraktığımız sadakadır.”⁸⁷ rivâyetinin (وَوَرَّثَ سُلَيْمَانَ دَاوُودَ) “Süleyman Dâvûd’a vâris oldu.”⁸⁸ ayetiyle çeliştiğinden dolayı reddetmiştir.⁸⁹

Bu konuda zikredilebilecek diğer bir örnek de şefaât ile ilgili rivâyetlerin durumudur. Kâdî’ya göre bu rivâyetler Kur’ân ayetleriyle çeliştiğinden kabul edilemez. Dolayısıyla şefaâtin fasıklara değil, müminlere olacağını ifade etmiştir. Kâdî’ya göre söz konusu şefaât ile ilgili rivâyetler, şu ayetlerle çelişmektedir: (مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ) “Zalimlerin ne dostu ne de sözü dinlenir şefaâtçısı vardır”⁹⁰, (وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ) “Zalimler için hiç yardımcı yoktur”⁹¹, (وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى) “Allah rızasına ulaşmış olanlardan başkasına şefaât etmezler.”⁹²

Kur’ân’a arz konusunda Kâdî’nin yaklaşımını ortaya koyan rivâyetlerden biri de Bedir Savaşı esnasında meydana gelmiş bazı olaylar hakkındadır. Bedir gazvesinde vurulan görünmeden kâfir kellelerinin düştüğü, sahabenin tanınmayan yüzler gördükleri, yüzlerine toprağın saçılması gibi olaylar, Kâdî tarafından olağanüstü mucizeler olarak tanımlanmaktadır. Kâdî, görüşlerini Enfâl Suresi; “(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu). Ve bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah işitendir, bilendir”⁹³ ayetiyle desteklemiştir.⁹⁴

E. Kelâmî Görüşlere Arz

Kâdî’nin rivâyetleri tenkidte kullandığı temel kriterlerden bir tanesi de “kelâmî görüşler”dir. “Kelâmî görüşler”den kastımız, başta Mu‘tezilenin beş

⁸⁴ Tevbe 9/80.

⁸⁵ Yakın ifadeler için bkz. Ahmed, *Müsned*, 2: 255; Buhârî, “Cenâiz”, 83; “Tefsîru’l-Ku’ân”, 154; Muhammed b. İsâ Ebu İsâ es-Sülemî et-Tirmizî, *el-Camiu’s-Sahih Sünenu’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsîl-Arabiyy, 1975, “Tefsîru’l-Ku’ân”, 10.

⁸⁶ Kâdî, *el-Muğni*, 15: 294.

⁸⁷ Müslim, “Cihâd ve’s-Siyer” 48; Tirmizî, “Ebvâvu’s-Siyer”, 44.

⁸⁸ Neml 27/16

⁸⁹ Kâdî, *el-Muğni*, 20-1: 331.

⁹⁰ Mu’min 40/18.

⁹¹ Bakara 2/270.

⁹² Enbiyâ 21/28.

⁹³ Enfâl 8/17.

⁹⁴ Kâdî, *el-Muğni*, 16: 370.

prensibi olmak üzere; genelde Mu‘tezile, özel de ise Kādî Abdülcebbar’ın itikadi görüşleridir. Kādî, bu çerçevede pek çok rivâyeti tenkid etme yoluna gitmiştir. Onun bu tutumunu daha yakından görebilmek için bu rivâyetlerden bazalarına yer vermek istiyoruz.

Kādî, Hz. Peygamber’den rivâyet edilen gelecekte meydana gelecek bazı olaylar hakkında “teklif”i bir ölçüt olarak kullanmıştır. Bunun en bariz örneklerinden biri, Deccal ile ilgili rivâyetlerdir. Kādî’ya göre teklif devam ettiği müddetçe böyle bir şey mümkün değildir. Çünkü teklifin devamlılığı, kıyamet alametlerinin ortaya çıkışı ve mucizelerin meydana gelmesi ile ilgili haberlerin bir araya getirilip cem’ edilmesi caiz/doğru değildir. Bu konularla ilgili haberlerden biri diğerlerinden daha açık olması halinde diğerleri ya devre dışı kalır veyahut te’vil edilir.⁹⁵

Teklifin ölçüt olarak kullanıldığı konulardan biri de kulların fiillerinin yaratıcısı olması konusudur. Rivâyet edildiğine göre; Has’em kabilesinden bir adam Hz. Peygamber’e şu soruyu sormuştur: Allâh ne zaman kullarına merhamet edecek? Hz. Peygamber, “Günah işleyip te; o, Allâh’tandır demeyi bırakana kadar. (Yani işlediği günahı Allâh’a nispet etmediği zaman).⁹⁶ Başka bir rivâyette Hz. Peygamber şöyle demiştir: Rifk (naziklik) Allâh’tan, hırçınlık şeytandandır. Teenni Allâh’tan, acele ise şeytandandır.⁹⁷ Günahlarınızı Allâh’a yüklemeyin.”⁹⁸ Kādî’ya göre bu rivâyet, zahirine hamledilemez. Bu durum, teklifin ortadan kaldırılmasını, emir ve nehyin geçersizliğini gerektirdiğinden kabul edilemez.⁹⁹

Kādî’ya göre mucizeler, kendilerine peygamberlik görevi verildikten sonra Peygamberlere verilir. Peygamber dışındaki insanları bu gibi olağanüstü olayları gerçekleştiremeyeklerinden buna muhalif olan haberler te’vil edilir, buna da imkan yoksa reddedilir. Buna örnek olabilecek rivâyetlerden birkaçı şunlardır: Kādî, peygamberlikten önce Hz. Muhammed’i gölgelendiren olayla ilgili;

⁹⁵ Kādî, *el-Muğni*, 16: 378.

⁹⁶ Bu rivâyetin kaynağını tespit edemedik. Kādî, *el-Muğni*, 8: 243.

⁹⁷ Ebû Ya’kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. İbrâhîm İbn Râhûyeh, *Müsned*, thk. Abdülgafûr b. Abdilhak, Medinetu’l-Münevver: Mektebetü’l-İmân, 1991, 1: 426; Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Horâsânî Ebû Bekir el-Beyhakî, *Şuabu’l-İmân*, thk. Abdülali Abdülhamîd, Hindistan: Mektebetü’r-Rüşd, 2003, 6: 211. Rivâyetle ilgili değerlendirmeler için bk. İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerâhî el-Aclûnî Ebû’l-Fidâ, *Keşfü’l-Hafâ ve Müzilu’l-İlbâs*, thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf, Kâhire: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2000, 1: 338. Rivâyetin “Teenni Allâh’tan, acele ise şeytandandır” kısmı için bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd el-Basrî et-Tayâlisi, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin, Mısır: Dâru’l-Hicr, 1999, 4: 411; Ahmed, *Müsned*, 4: 31; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe, b. Ubeyde el-Basrî, *Târîhu’l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, b.y., y.y., 1978, 1: 102; Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Horâsânî, Ebû Bekir el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003, 4: 117, 8: 244.

⁹⁸ Böyle bir rivâyete ulaşamadık.

⁹⁹ Kādî, *el-Muğni*, 8: 303.

eğer nakli kesin ise bunun başkasına ait bir mucize olması gerektiğini söylemektedir. Kâdî, Kuss b. Sa'îde ve Hâlid b. Sinan el-Absî olaylarını da aynı çerçevede değerlendirmektedir. Eğer olayın vukuu sabit ise bunun başkasına ait bir mucize olabileceğini söyler. Çünkü Hz. Peygamber'in nübüvvetinden önce başka elçiler de gönderilmiş olabilir.¹⁰⁰

Hz. Peygamber'in vefatından sonra güneşin Hz. Ali için geri döndürülmesi ile ilgili mucize doğru değildir. Çünkü mucize sadece Peygamberlere hasır. Dolayısıyla bu konuyla ilgili rivâyet hakkında konuşmak dahi gereksizdir.¹⁰¹

Kâdî'nın itiraz noktalarından biri de rivâyet metinlerinin tenkidıyla alakalıdır. Ona göre Hz. Peygamber'den Allâh'ın görünmesiyle ilgili rivâyetlerin çoğu teşbih ve cebir içeren tarzda haberler olduğundan kesinlikle Hz. Peygamber'in bunları söylemediğine hükmetmemelidir. Şayet söylemiş olsa da onu bir topluluktan hikâyeye ederek söylemiş olmalıdır. Ancak ravi hikâyeye olduğuna dair kısmı hafz ederek bu haberi aktarmıştır.¹⁰²

F. Konuyla İlgili Diğer Rivâyet Metinlerine Arz

Hadisçiler, eserlerinde bu konuyu "hadise, sünnete arz" başlıklarıyla ele almaktadır. Kâdî, bu ifadelerle açıkça yer vermediğinden böyle bir başlık atmayı uygun gördük.

Kâdî'nın konuyla ilgili rivâyetlere arz ettiği haberlerden biri, Hz. Ömer ile ilgili tarihi bir bilgi içeren şu olaydır: Buna göre Hz. Ömer, üç günden sonra kendisine biat etmeyenlerin boyunlarının vurulması yönünde emir vermiştir. Kâdî, bu haberi dinle bağdaştırmanın makul olmadığını dile getirerek reddetmektedir.¹⁰³ Kâdî, bu iddiayla ilgili şunları söylemektedir: "Bu rivâyet Hz. Ömer hakkında zorunlu olarak bilinen hususlara muhaliftir." Dolayısıyla Kâdî, apaçık olan olayların, sahih olmayan rivâyetlerle eleştirilmesini doğru bulmamıştır.¹⁰⁴ Aynı şekilde müellife göre, Hz. Ömer'in fazileti hakkındaki malumat ve buna dair içtihatlar da zorunlu olarak bilinen hususlardandır. Bu tür bilgilerin de nakli meşhur olmayan haberle tenkid edilmesi doğru değildir.¹⁰⁵

Kâdî, müşrik çocuklarının ebeveynleri yüzünden azap görmeyeceklerine dair görüşü ispatlarken sünnetten delil olarak Hz. Peygamber'in "ergenliğe ulaşıncaya dek çocuktan kalem kaldırmıştır" rivâyetini kullanmıştır.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Kâdî, *el-Muğni*, 16: 371. Kâdî, Cebrail'in Dihye ve Suraka suretiyle geldiği yönündeki rivâyetlerin sabit olduğunu söyler ve bunu da mucize olarak niteler. Kâdî, *el-Muğni*, 16: 370.

¹⁰¹ Kâdî, *el-Muğni*, 15: 258.

¹⁰² Kâdî, *Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse*, 180.

¹⁰³ Kâdî, *el-Muğni*, 20-2: 22.

¹⁰⁴ Kâdî, *el-Muğni*, 20-2: 22.

¹⁰⁵ Kâdî, *el-Muğni*, 20-2: 14.

¹⁰⁶ Tayâlisi, *Müsned*, 189; Ahmed, *Müsned*, 2: 444; Buhârî, "Talâk", 11; Ebû Muhammed Abdillah b. Abdirrahmân b. el-Fadl b. Behrâm b. Abdissamed ed-Dârimî, *Müsnedu'd-Dârimî/Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, b.y., Dâru'l-Muğni, 2000, "Hudûd", 1; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Hudûd", 16; Tirmizî, *Sünen*, "Hudûd", 1; Kâdî, *Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse*, 322.

Bu tenkidlere ilaveten Kādî, Murciye'nin delil olarak kullandığı rivâyete muhalif pek çok habere yer vermiştir. Bu rivâyetler şunlardır: “Devamlı içki içen, nemmam/söz getirip götüren, anne ve babasına isyan eden cennete giremez.”¹⁰⁷ “(İntihar amacıyla) Bir dağdan yuvarlanan kişi, cehennem ateşine de ebedi olarak bir dağdan yuvarlanacaktır.”¹⁰⁸ “Kim kendini demirle öldürürse, cehennemde elinde demir olduğu halde karnına sürekli vurur.”¹⁰⁹ “Kim zehir içerse, cehennem ateşinde de ona devamlı bir şekilde zehir çıkarılır.”¹¹⁰ Ona göre Murciye'nin iddia ettiği haberler mütevâtir olabiliyorsa, onların görüşlerine muhalif olan bu haberlerin hayli hayli mütevâtir olması gerekmektedir. Çünkü Kādî'ya göre muhalif rivâyetlerin anlamı daha açık olup sayısal açıdan da bu rivâyetlerin sayısı, cehennem azabının ebedi olmadığını söyleyenlerin rivâyetlerinden daha fazladır.¹¹¹ Kādî, öne sürdüğü bu iddiayı mesnetsiz bırakmıştır.

G. Arap Diline ve Dil Bilgisine Arz

Kādî Abdülcebbar, bazı haberleri dil bilgisi kuralları çerçevesinde eleştirmiştir. Bunlardan biri, Hz. Peygamber'den, rivâyet edilen (ليلة البدر ترون ربكم كما ترون هذا القمر لا تضامون في رؤيته) rivâyetidir. “Dolunaylı bir gecede ayı gördüğünüz gibi rabbinizi göreceksiniz. O'nu görmeye bir sıkışıklığa düşmeyeceksiniz.”¹¹²

Müellif, bu rivâyette bulunan ترون ربكم ifadesinin “ilim” anlamında kullanılabilmesi için iki meful alması gerekmektedir, düşüncesini kabul etmemektedir. Dilcilere göre de bu kelimeye ilim manası verebilmek için iki meful almasına gerek olmadığı ifade etmiştir.¹¹³ İki meful isteyen bir fiilin yalnız bir meful alabilmesi önünde hiçbir engel yoktur. Bu durum, ikinci mefulü zımnen barındırır. Ebû Alî de ikinci mefulün gizli olduğunu, sanki (تعلمون ربكم علما ضروريا) “zorunlu olarak Rabbinizi bileceksiniz” demiş gibi olduğunu söylemektedir.¹¹⁴

Kelam ilminde bu rivâyet ile ilgili tartışmalar için bk. Selim Demirci, “Kelâmî Bazı İhtilafların Kaynağı Olarak Hadîsler”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50, Haziran 2016, 137-161, 150.

¹⁰⁷ Ma'mer b. Râşid el-Ezdî, *el-Câmi'*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrût: Mektebetü'l-İslâmi, 1982, 11: 136; Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osmân b. Huvastî, *Kitâbu'l-Mûsannef fi'l-Hadîsi ve'l-Âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1988, 7: 453; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5:219; Ahmed, *Mûsned*, 11: 93; İbn Mace, “Eşribe”, 3; Nesâî, “Eşribe”, 47; Ebû Ya'lâ, *Mûsned*, 2: 394.

¹⁰⁸ Ahmed, *Mûsned*, 12: 416; Müslim, “İmân”, 173; Tirmizî, “Tıb”, 7.

¹⁰⁹ Ahmed, *Mûsned*, 12: 416, 16: 153; Buhârî, “Tıb”, 55; Müslim, “İmân” 173; Tirmizî, “Tıb”, 7.

¹¹⁰ Benzer ifadeler için bk. Ahmed, *Mûsned*, 12: 416.

¹¹¹ Kādî, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, 454.

¹¹² Buhârî, “Tevhîd”, 24; “Mevâkîtu's-Salât”, 16; Müslim, “el-Mesâcîd ve Mevâdiu's-Salât”, 211; Tirmizî, “Sıfetu'l-Cenne”, 16; Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyir b. İsâ b. Ubeydullâh el-Kareşi el-Esdî el-Mekkî el-Hümeydî, *Mûsnedu'l-Hümeydî*, Dimeşk: Dâru's-Sekâ, 1996, 2: 48; Ahmed, *Mûsned*, 31: 569; Kādî, *el-Muğni*, 4: 213.

¹¹³ Kādî, *el-Muğni*, 4: 222.

¹¹⁴ Kādî, *el-Muğni*, 4: 223.

Örnekten de anlaşıldığı gibi, Kādî, rivâyeti anlama ve anlamlandırma açısından arap dili ve gramerine müracaat etmiştir.

Allâh'ın sıfatları konusunda geniş açıklamalara yer veren Kādî, “rabb” kelimesinin “malik” anlamında olduğunu savunurken, iddiasını güçlendirmek üzere sahabenin sözüne müracaat etmiştir. Safvan'ın Hüneyn Savaşı esnasında söylediği şu beyit buna delil niteliğindedir. (لأن يربيني رجل من قريش أحب إلي من أن) (يربيني رجل من هوازن Havazin kabilesinden birinin kölesi olmaksızın –mülkiyetine girmektense- Kureyşli birinin kölesi olmayı –mülkiyetine girmeyi- tercih ederim.”¹¹⁵

Kādî Abdülcebâr'ın uygulamaları içerisinde konumuzla ilgili olan örneklerden bir diğeri de Kaderiyye'nin yerildiği rivâyetlerle ilgilidir. İlgili iki rivâyet şunlardır: (القدرية مجوس هذه الامة) “Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir” 116, (صنفان من امتي ليس لهما في الاسلام نصيب: المرجئة والقدرية) “Ümmetimden iki sınıf vardır ki onların hiçbir nasibi yoktur.”¹¹⁷

Kādî'ya göre “Kaderiyye” isminin nispeti bir şeyi ikrar edenler için kullanılır, yok sayanlar için değil. Yani bu kavram, bir şey yapmaya gücü yetenler için kullanılmalı, hiçbir şeye gücü yetmeyen tamamen Allâh'ın yönlendirilmesi ile hareket edenler için değil. Bu konuda dilsel kullanımlara müracaat eden müellif, bundan dolayı İslam'ı veya bir fikri kabul edenler, İslam'a veya o fikre nispet edildiklerini ifade etmektedir. O dini veya fikri kabul etmeyen ve inkâr edenler, ilgili nispetle adlandırılmazlar. Örneğin; hükmü sadece Allâh'a isnat ettiklerinden ve bunu sürekli tekrar ettiklerinden dolayı haricilere; “Muhakime” denilmiştir.

Dolayısıyla “kul kendi fillerinin yaratıcısı ve belirleyicisidir” diyenlere, “Kaderiyye” ismi kullanılmaz. Kādî'ya göre Allâh; (إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدُرُوا عَلَيْهِمْ) (el-Mâide 34) ve (ثُمَّ قِيلَ كَيْفَ قَدَّرَ/فَقِيلَ كَيْفَ قَدَّرَ) ayetlerinde insanın kadir ve mukaddir olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı bu kavram Allâh'ın kadir ve mu-

¹¹⁵ Ahmed, *Müsned*, 24: 8; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân, b. Muaz b. Ma'bed et-Teymî Ebû Hâtim el-Büstî, *Sahih*, thk. Şuayib el-Arneût, Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1988, 11: 96; Ahmed b. el-Müsennâ b. Yahyâ b. İsa b. Hilâl Ebû Ya'lâ et-Teymî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984, 3: 388; Kādî, *el-Muğnî*, 5: 184.

¹¹⁶ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17; Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyûb et-Tabarânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Târik b. İvedullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseyynî, Kâhire: Dâru'l-Harameyn, , ts., 3: 65; İbn Batta, *el-İbâne*, 3: 223, 4: 97; Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek alâ Sahihayn*, thk. Mustafâ Abdulkâdir A'ta, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990, 1: 159; Ahmed b. el-Hüseyyn b. Ali b. Mûsâ el-Horâsânî, Ebû Bekir Beyhakî, *el-İtikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebili'r-Reşâd*, thk. Ahmed Âsım el-Kâtib, Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedid, 1981, 1: 236; *Sünenü'l-Kübrâ*, 10: 342; Ebû Muhammed el-Hüseyyn b. Mesûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayib el-Arneût, Muhammed Züheyr eş-Şâviş, Dimeşk: Mektebetü'l-İslâmî, 1983, 1: 152.

¹¹⁷ İbn Mâce, “İftitâhu'l-Kitâb”, 9; Tirmizî, “Kader”, 13; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, 5: 370.

kaddir olduğunu söyleyenler için de kullanılmaz. Çünkü bu herkesin görüşüdür. Öyleyse bu nispet, kelimenin çokça kullanılmasından kaynaklanmaktadır. İsmi kader kelimesiyle çokça anılan grup ise Cebriye'dir. Nitekim bunlar; zina, hırsızlık ve yol kesiciliği gibi suçları dahi Allâh'a isnat etmişlerdir. Dolayısıyla bu ismin kendilerine verilmesi gerekmektedir. Deliller de bu isimlendirmenin kaderi iptal edenlere verilmesi gerektiği yönündedir. Nitece olarak Hz. Peygamber'in bu haberle bu gurubu kastetmiş olması gerekmektedir.¹¹⁸

Hadislerin veya rivâyetlerin sıhhat durumuyla ilgilenmeyen Kādî, sened tenkidini tamamen ihmal etmiştir.¹¹⁹ O, hadîsin sıhhatiyle ilgilenmekten ziyade hadislerin nasıl anlaşılması ve yorumlanması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. Onun bu yaklaşımı doğrudan metin tenkidıyla alakalı bir durumdur. Dolayısıyla onun metin tenkidine sıkça başvurduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Kādî'nın metin tenkidi uygulamalarında akıldan sonra Kur'an'a arz kriteri gelmektedir. Kādî, bu doğrultuda pek çok rivâyeti tenkid etmiştir. Metin tenkid kriteri açısından üçüncü sırada kelâmî görüşlere uygunluk kriterinin yer aldığı söylenebilir. Dördüncü sırada da konuyla ilgili diğer rivâyetlere uygunluk kriteri gelmektedir. Beşinci sırada ise Arap dili ve kurallarına uygunluk kriterinin geldiği söylenebilir.

Cebriyye'den bazılarının çocukların azap göreceğine dair şu rivâyeti kullanmaları, Kādî tarafından eleştirilmiştir: Hz. Hatice cahiliye döneminde doğan çocukların ahiretteki durumlarını sorduğunda Hz. Peygamber ona şöyle cevap vermiştir: "Eğer istersen onların cehennemdeki seslerini sana işittireyim." Bu rivâyet, bu konunun kesin bilgi gerektirdiğini dolayısıyla âhâd olan bu haberin delil olamayacağı gerekçesiyle Kādî tarafından reddedilmiştir.¹²⁰ Bu açıklamanın ardından bu rivâyetin sahih olması durumunda şu ihtimalin de göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir: "Bazen çocuk kelimesiyle ergenliğe ulaşmış çocuk da kast edilebilir." Kādî, bu görüşünü ispatlamak için ayrıca şiirden de istişhâdda bulunmuştur.¹²¹

Kādî'ya göre tanışma, kaynaşma ve ordular şeklindeki nitelendirmeler insanlara özgü özellikler olduğundan ruhlar için gerçekte böyle bir nitelendirilmede bulunulamaz. Dolayısıyla bu rivâyetin zahiriyle anlaşılması doğru değildir. Şayet rivâyet sahih ise bundan maksat ruh sahibi olan canlılardır. Yani ruh zikredilip bununla canlı kast edilmiştir.¹²²

¹¹⁸ Kādî, *el-Muğni*, 8: 296. Ayrıntılı bilgi için bk. Kādî, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, 521.

¹¹⁹ Her ne kadar *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*'de bazı isnadlar zikredilmiş olsa da eserin Kādî'ya aidiyeti kesin değildir. Örneğin bk. Kādî, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, 180.

¹²⁰ Kādî, *Şerhu'l-Uşûli'l-ĥamse*, 324; Rivâyetin isnad analizi ve münker bir rivâyet olduğuna dair bk. Demirci, "Kelâmî Bazı İhtilafların Kaynağı Olarak Hadisler", 150.

¹²¹ Kādî, *Şerhu'l-Uşûli'l-ĥamse*, 324.

¹²² Kādî, *el-Muğni*, 13: 372.

III. Sonuç

Kâdî, hadîsleri reddetmek yerine daha çok te'vil ederek anlamlar yüklemeyi tercih etmiştir. Kelamî konularda yer verdiği rivâyetlerden tecsim-teşbih içeren, ve Mu'tezile mezhebinin görüşleriyle örtüşmeyen rivâyetleri zaman zaman zorlayarak da olsa başarılı bir şekilde te'vil ettiği söylenebilir. Bu durum, onun hadîslerin anlaşılmasına yönelik çabasını göstermektedir. Dolayısıyla Kâdî'nin zahiren birbirine muhalif olan hadîsleri te'ville arasını cem' ettiği de söylenebilir.

Hadislerin veya rivâyetlerin sıhhat durumuyla ilgilenmeyen Kâdî, sened tenkidini tamamen ihmal etmiştir. O, hadîsin sıhhatiyle ilgilenmekten ziyade hadîslerin nasıl anlaşılması ve yorumlanması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. Onun bu yaklaşımı doğrudan metin tenkidine alakalı bir durumdur. Dolayısıyla onun metin tenkidine sıkça başvurduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Kâdî, birkaç rivâyet hariç, kullandığı hadîslerin senedine yer vermemiştir. Eserlerinde hadîslerin senet tenkidine neredeyse hiç değinmemiştir. Zikrettiği birkaç isnad ve bunlara dayalı tenkid ise hadîsçilerden naklen aktarmıştır. Dolayısıyla Kâdî'da sened tenkidine rastlanmamaktadır. Ayrıca sened itibarıyla âhâd haberlerden biri diğerine karşı tercih sebebi de sayılmamıştır. Buna mukabil, metin tenkidine ve te'vile sıkça rastlanmaktadır. Metin tenkid kriterleri arasında akıl, Kur'ân, Sünnet, icmâ', hadîs, kelâmî kaideler (özellikle de Mu'tezile'nin beş esası), dil ve dil bilgisi kurallarına uygunluk yer almaktadır. Haberlerde bulunan lafzi farklılıklara takılmayan Kâdî'nin, muhalefet ve çelişkinin bulunması durumunda anlamsal düzeyde temel kriterler çerçevesinde bir metin tenkidine giriştiği rahatlıkla söylenebilir.

“Mu'tezile'ye Göre Hadis Tenkid Kriterleri: Kâdî Abdülcebbar Örneği”

Özet: Son yıllarda ülkemizde Mu'tezile'nin hadis anlayışıyla ilgili yapılan çalışmalarda, bu mezhebin hadis inkârcısı olmadığı açıkça ortaya konulmuştur. Ancak Mu'tezile mezhebinin hadis tenkid kriterlerinin yeterince açıklığa kavuşturulduğu söylenemez. Akılcılığıyla ön plana çıkmış olan bu mezhebin en önemli temsilcilerinden biri Kâdî Abdülcebbar'dır. Kelâmî yönü ağır basmakla birlikte, tefsir, hadis ve fıkıh konularında da pek çok eser yazmış, interdisipliner bir bakış açısında sahiptir. Dolayısıyla onun hadis tenkidine yaklaşımı, mezhebinin bakış açısını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Kâdî'nin hadis tenkid anlayışı ortaya koyulacaktır. O, hadis rivâyetlerini tenkid ederken kelâmcıların metodunu doğrultusunda bir yol takip etmiş, dolayısıyla sened ve buna bağlı olarak sened tenkidine yer vermemiştir. Buna mukabil, metin tenkid kriterlerini uygulamaya ağırlık vermiştir. Bu kriterleri uygularken de hadîsçilerden farklı olarak önceliği akla uygunluk kriterine vermiştir. Onun uygulamış olduğu diğer tenkid kriterleri ise Kur'ân'a, kelâm kaidelerine, konuyla ilgili diğer rivâyetlere, Arap dili ve dil bilgisine uygunluk olmuştur. Kâdî Abdülcebbar'ın hadise yaklaşımı, en ufak bir kusurda rivâyeti reddetmeye yönelik olmayıp zorlama te'villerle de olsa rivâyeti kullanmaya yöneliktir.

Atıf: Abdulvasıf ERASLAN, “Mu'tezile'ye Göre Hadis Tenkid Kriterleri: Kâdî Abdülcebbar Örneği”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVII/2, 2019, pp. 119-138.

Anahtar Kelimeler: Mu'tezile, Hadis, Kâdî Abdülcebbar, Hadis Tenkid.